MINOR RESEARCH PROJECT

20017-2019

“Narendra Dabholkaranchya sahitya: Prerna ani swarup”

Submitted By

Dr. Shraddha D. Thorat

(Principal Investigator)

Department of Marathi

Shri Shivaji College of Arts, Commerce & Science, Akola

नरेंद्र दाभोलकर यांचे साहित्य : प्रेरणा आणि स्वरूप

प्रस्तावना :-

साहित्य हा समाजाचा आरसा आहे. समाजात ?kM.kkÚ;k भल्याबुÚ;k गोष्टींचे प्रतिबिंब त्यात पडलेलं असतं. नरेंद्र दाभोलकर यांचे साहित्य हे स्वांतसुखाय किंवा कलेसाठी कला या भूमिकेतून लिहिलेले नाही. तर समाज परिवर्तनाची तीव्र तळमळ, त्यासाठी करावा लागणारा संघर्ष व जीवाची पर्वा न करता दिलेला लढा अशी पार्श्वभूमी त्या साहित्याला आहे. अज्ञान आणि अंधश्रद्धेच्या विळख्यात अडकलेल्या समाजाला या पाशातून मुक्त करून विज्ञाननिष्ठ व विवेकवादी समाज निर्माण व्हावा यासाठी दाभोलकर आजन्म झटले. अज्ञान, अंधश्रद्धा, बुवाबाजी, जादूटोणा, अघोरी रूढी-परंपरा नष्ट व्हाव्यात यासाठी त्यांनी संघर्ष केला. याद्वारे होणाÚ;k शोषणाला व फसवणुकीला आळा बसावा म्हणून अंधश्रद्धा निर्मूलन कायदा अस्तित्वात येणे गरजेचे होते. दाभोलकरांनी या कायद्याचा आराखडा तयार केला. सनातनी व धर्मांध लोकांनी या कायद्याबद्दल गैरसमज पसरवले दाभोलकरांनी त्याला उत्तरे देऊन जनजागृती केली. हा कायदा पारित व्हावा यासाठी तब्बल १८ वर्ष संघर्ष केला. धमक्यांना भीक न घालता त्यांनी हा लढा दिला आणि अखेरीस त्यात हौतात्म्य पत्करले. दाभोलकरांच्या हत्येनंतर उसळलेल्या जनक्षोभामुळे महाराष्ट्र शासनाने हा कायदा पारित केला. त्यामुळे अंधश्रद्धा निर्मूलन विषयक कायदा मंजूर करणारे महाराष्ट्र हे देशातील पहिले राज्य ठरले.

दाभोलकरांचे साहित्य वाचकाला बुद्धीप्रामाण्यवादी बनवणारे आहे. धर्मांध, प्रतिगामी, सनातनी व रूढीप्रिय समाज बदलावा आणि आपल्या बुद्धीचा वापर करायला लागून विज्ञाननिष्ठ, विवेकवादी व मानवतावादी समाज निर्माण व्हावा यासाठी लढा देणाÚ;k प्रत्येकास प्रेरणा व मार्गदर्शन देत राहील एवढे हे साहित्य सकस व ओजस्वी आहे. सामाजिक सुधारणांसाठी हौतात्म्य पत्करलेल्या एका समाज क्रांतीकारकाचे हे साहित्य आहे. त्यामुळे याचा अभ्यास होणे अत्यंत आवश्यक आहे.

अभ्यास पद्धती :-

प्रस्तुत संशोधन प्रकल्पात तथ्य संकलनासाठी प्राथमिक स्रोत व दुय्यम स्रोत या दोन्ही स्रोतांचा वापर केलेला आहे.

प्रस्तुत संशोधन प्रकल्पासाठी डॉ. नरेंद्र दाभोलकर लिखित साहित्य संकलित करून त्याच्या अभ्यास केला. युट्यूब वर उपलब्ध असलेली त्यांची अनेक व्याख्याने, मुलाखती ऐकल्या. वृत्तपत्रात प्रकाशित झालेले लेख वाचले . त्यांच्या व्याख्यानाच्या ऑडिओ सीडी व इंटरनेटवर उपलब्ध माहिती संकलित केली.

तसेच काही गृहितिकांची उत्तरे व संबंधित तथ्य समजून घेण्यासाठी डॉक्टर नरेंद्र दाभोलकर यांच्यावर इतर लेखकांनी लिहिलेली पुस्तके व लेख वाचलेत. वृत्तपत्रात प्रकाशित झालेले त्यांच्या कार्यकर्तृत्वाचा आढावा घेणारे लेख वाचले. प्रत्यक्ष महाराष्ट्र अंधश्रद्धा निर्मूलन समितीमध्ये कार्यरत असणाÚ;kच्या मुलाखती घेतल्या.

10. लघुशोध प्रकल्पाचे उद्देश :-

I) शिक्षणास प्रारंभ होऊन या देशात जवळपास दोनशे वर्ष झाले तरीही उच्चशिक्षित समाज अद्यापही अंधश्रद्धाळू का राहिला आहे? याचा शोध घेणे.

II) अभ्यासक्रमात अंधश्रद्धा निर्मूलन होईल अशा बाबींचा समावेश आहे की नाही? असल्यास तो प्रभावहीन असण्याची कारणे कोणती?

III) अशिक्षित वर्गामध्ये असणाÚ;k अंधश्रद्धांचे स्वरूप कसे आहे?

IV) शिक्षित,उच्चशिक्षित वर्गामध्ये असणाÚ;k अंधश्रद्धांचे स्वरूप कसे आहे?

V) डॉक्टर नरेंद्र दाभोलकर यांनी अंधश्रद्धांच्या विरोधात दिलेला लढा त्यांच्या साहित्यात शब्दबद्ध झालेला आहे. त्या लढ्याचे स्वरूप समजून घेणे.

VI) डॉ. नरेंद्र दाभोलकरांनी धमक्यांना न घाबरता जो निर्भीडपणे लढा दिला व हौतात्म्य पत्करले. त्यामागील प्रेरणा कोणत्या हे समजून घेणे.

VIII) समाज बुद्धिप्रामाण्यवादी,विवेकनिष्ठ, विज्ञाननिष्ठ व मानवतावादी बनावा या मार्गातील अडथळे कोणते? व अडथळे दूर करण्यासाठी काय करता येईल? दाभोलकरांसारख्या अनुभवी व्यक्तीने यावर काय उपाय योजना सुचविल्या ते पहाणे.

11. लघुशोध प्रकल्पाची उद्देश पूर्ती :-

इंग्रजांनी राज्य कारभार चालवण्यासाठी कारकुनांची आवश्यकता आहे म्हणून येथे शिक्षणास प्रारंभ केला. ही मेकॉले प्रणिती शिक्षण पद्धती आपण तशीच सुरू ठेवली. आपल्या शिक्षण पद्धतीमध्ये केवळ माहिती दिली जाते व परीक्षेमध्ये केवळ स्मरणशक्तीचे मूल्यांकन होते. माहितीचे ज्ञानात रूपांतर कसे करावे हे सांगितले जात नाही. विचार करायला व चिकित्सा करायला ही शिक्षणपद्धती शिकवत नाही हा यातील एक मोठा दोष आहे. त्यामुळेच उच्चशिक्षित वर्गही बुवाबाजीच्या विळख्यात गुरफटत अंधश्रद्धाळू, रूढीप्रिय राहिला.

महाराष्ट्राला संत तुकाराम, महात्मा फुले, लोकहितवादी, डॉ. आंबेडकर, वि. दा. सावरकर, तुकडोजी महाराज, गाडगेबाबा, प्रबोधनकार ठाकरे, श्याम मानव, नरेंद्र दाभोलकर यासारख्या कितीतरी विवेकवादी, विज्ञाननिष्ठ समाज सुधारकांची उज्ज्वल परंपरा लाभली आहे. त्यांच्या ओजस्वी लिखाणाचा अभ्यासक्रमात समावेशही केलेला आहे. परंतु वर्षभर घोका आणि परीक्षेत जाऊन ओका या सिस्टीम मधूनच येथील शिक्षकही तयार झालेले आहेत. इथे फक्त गुण मिळविण्याला प्राधान्य दिले जाते. प्रत्यक्ष शिक्षकांमध्ये वैचारिक परिवर्तन झालेले नसल्यामुळे अभ्यासक्रमात समावेश असूनही अंधश्रद्धा निर्मूलन होऊ शकले नाही.

बुवा-बाबांच्या आहारी जाणे, ज्योतिषावर विश्वास असणे, ग्रहशांती करणे, व्रत वैकल्ये, अनेक समाजस्वास्थ्य गमावणाÚ;k रूढी-परंपरांवर त्यामागील कारणमिमांसा न करता

विश्वास ठेवणे. ग्रंथप्रामाण्य, शब्दप्रामाण्य मानणे. यासारख्या असंख्य अंधश्रद्धा सुशिक्षित वर्गात आहे. अशिक्षित वर्गात वरील अंधश्रद्धा व्यतिरिक्त नरबळी, देव -देवस्की, देवदासी, भूत, भानामती अंगात येणे इत्यादी अनेक अंधश्रद्धा आजही कायम आहेत.

डॉ. नरेंद्र दाभोलकर स्वतः देव मानत नाहीत. पूजा अथवा कुठले कर्मकांड करत नाही तरीही महाराष्ट्र अंधश्रद्धा निर्मूलन समितीच्या माध्यमातून कार्य करीत असताना त्यांनी पूर्णतः देव आणि धर्म नाकारला नाही तर एका बाजूला धर्म तपासणे आणि अन्याय्य धर्म परंपरा नाकारणे आणि दुसÚ;k बाजूला धार्मिकता नैतिकतेकडे वळविण्याचा प्रयत्न करणे अशी भूमिका घेतली. कारण समाज हा रुढीप्रिय असतो. सामाजिक सुधारणा या अत्यंत संथ गतीने होत असतात. बालवयापासून झालेले धार्मिक संस्कार एकदम देव नाही हा विचार पचवू शकत नाहीत.

'बुडती हे जन देखवेना डोळा' या कळवळयातून दाभोलकरांनी अंधश्रद्धा निर्मूलनाचे कार्य केले. त्यांनी वैद्यकीय व्यवसाय करून सुखासीन आयुष्य जगणे नाकारले व समाजकार्यासाठी संपूर्ण जीवन समर्पित केले. चार्वाक, गौतम बुद्धांपासून या देशांमधे असलेली एक विवेकनिष्ठ परंपरा त्यांना प्रेरणादायी वाटते.

12. लघुशोध प्रकल्पाचे साध्य :-

डॉ. नरेंद्र दाभोलकर या विवेकवादी, विज्ञाननिष्ठ व मानवतावादी व्यक्तीची जडणघडण कशी झाली हे त्यांच्या साहित्याच्या अभ्यासातून जाणून घेता आले.

अशिक्षित, शिक्षित व उच्चशिक्षित वर्गात आढळणाऱ्या अंधश्रद्धा निर्मूलनासाठी आवश्यक असणाÚ;k बाबींचा शोध घेता आला.

डॉ. दाभोलकरांनी चळवळीतील अनुभवांतून पुस्तकांचे लेखन केलेले आहे. त्यामुळे समाजमनात विज्ञाननिष्ठा रुजविण्याच्या मार्गातील अडथळे कोणते? या प्रश्नाचा त्यांनी

सातत्याने व साकल्याने विचार केलेला आहे. त्या अनुषंगाने लिखानही केले आहे. या लघुशोध प्रकल्पाच्या निमित्ताने माणूस अंधश्रद्धांच्या आहारी का जातो याचा शोध घेता आला.

नरेंद्र दाभोलकरांनी भारतामध्ये विज्ञाननिष्ठ दृष्टिकोन का रुजू शकला नाही या प्रश्नाचा सर्वांगीण विचार करून काही निष्कर्ष काढले आहेत. भारतामध्ये एकेकाळी विज्ञाननिष्ठ दृष्टिकोन होता. भारतामध्ये नालंदा , तक्षशिला यासारखी आंतरराष्ट्रीय कीर्तीची विद्यापीठ होती. कोपर्निकसच्या 1000 वर्षाआधी आर्यभट्टाने आपल्याला जरी सूर्य उगवत मावळत असल्याचं दिसत असलं तरीही सूर्य पृथ्वीभोवती फिरत नसून पृथ्वी सूर्याभोवती फिरत आहे असा सिद्धांत मांडला होता. इसवीसनाच्या पाचव्या शतकात वराहमिहीर यांनी सूर्य हा तारा आहे असे सांगितले होते. सुश्रुत एक उत्तम शल्यविशारद होते आजच्या प्लास्टिक सर्जरीची त्यांनी मुहूर्तमेढ रोवली. परंतु इ.स. सातव्या शतकापासून ते अठराव्या शतकापर्यंत तब्बल एक हजार वर्ष या विज्ञाननिष्ठ दृष्टिकोनाला व प्रगतीला खीळ बसली. समाजाची अधोगती झाली. तो अज्ञान व अंधश्रद्धांच्या विळख्यात सापडला. विज्ञाननिष्ठ दृष्टिकोन येथे का रुजू शकला नाही याची सविस्तर चिकित्सा करून दाभोलकरांनी खालील निष्कर्ष काढले आहेत.

१) विज्ञानाची सुरुवातच ‘का‘ ने होते आणि आपल्या संस्कृतीमध्ये प्रश्न विचारण्याला प्रतिष्ठा नाही आणि प्रश्न विचारून घेण्याची सवय नाही.

२) कुटुंबातील एकाधिकारशाही ही विज्ञाननिष्ठ दृष्टीकोन रुजवण्यातील एक महत्त्वाची अडचण आहे. कुटुंबप्रमुखाच्या व्यतिरिक्त इतर कोणाचे म्हणणे ऐकूनच घेतले जात नाही .त्यांना निर्णय स्वातंत्र्य दिले जात नाही.

३) महापुरुषांचे दैवतीकरण किंवा उदात्तीकरण ही पण एक अडचण आहे. प्रत्येक महापुरुषांना त्यांच्या काळाच्या काही एक मर्यादा असतात आणि कुठलाही एक व्यक्ती जगातील सर्व

विषयात तज्ज्ञ असू शकत नाही. परंतु महापुरुषांचे भक्त त्यांना सर्वज्ञ समजतात. ‘बाबा वाक्यं प्रमाणम् ‘ मानून आंधळेपणाने वर्तन करतात.

४) रुढी-परंपरेची प्रचंड पकड आजही आपल्या समाजमानसावर आहे. उच्च शिक्षित वर्गही यात बदल करायला धजावत नाही.

५) आजही आपल्या देशांत ‘ब्रह्म व परब्रम्ह हेच सत्य आहे जग माया आहे मिथ्या आहे ‘असं सर्व प्रवचनकार कानीकपाळी ओरडून सांगत असतात.

६) देशामध्ये वैज्ञानिक दृष्टीकोन न वाढण्याचं सगळ्यात महत्त्वाचं कारण म्हणजे जातीव्यवस्था आणि पुरुषप्रधान व्यवस्था. स्त्रियांना व बहुसंख्य जातींना शिक्षणाची बंदीच केली होती. देशामधल्या ९६, ९७ टक्के लोकांना जर औपचारिक ज्ञानाच्या शिक्षणाची बंदी असेल आणि उरलेली तीन टक्के लोक जर तत्त्वज्ञानात्मक ज्ञानाला ज्ञान समजत असतील तर हा देश प्रगती करणार कसा? वेदामध्ये औपचारिक ज्ञानाचा विकास होत नाही. पण वेदाध्ययन करणारा म्हणजे सर्वज्ञ समजला जात होता.
वरील ६ बाबी या भारतीय समाजामध्ये विज्ञाननिष्ठ दृष्टिकोन रुजविण्याच्या मार्गातील प्रमुख अडथळा आहेत असे दाभोलकरांनी विशद केलेले आहे.

डॉ. दाभोलकर म्हणतात, "अंधश्रद्ध माणसाला बदलतांना उपहासापेक्षा आत्मीयतेची आणि क्रोधापेक्षा करुणेची गरज असते. " अशा मानवीय भूमिकेतून त्यांनी अंधश्रद्धा निर्मूलन होण्यासाठी काय उपाययोजना करता येतील याची मांडणी केली आहे. देशातील अनेक समस्या या आकलनाच्या अपरिपक्वतेतून निर्माण झालेल्या आहेत. अंधश्रद्धा या आकलनाच्या परिपक्वतेतील सर्वात मोठा अडथळा आहेत. अंधश्रद्धा निर्मूलन करणे हे एकट्या व्यक्तीचे किंवा

एकट्या संघटनेचे काम नव्हे ते जनआंदोलन झाले पाहिजे तरच परिवर्तन गतिमान होईल.हे जाणून घेता आले.

लघुशोध प्रकल्पाचा सारांश :-

डॉ. नरेंद्र दाभोलकर आणि अंधश्रद्धा निर्मूलन हे एकमेकांचे पर्यायवाची शब्द वाटावेत इतका प्रदीर्घ काळ संघर्ष आणि लढा दाभोलकरांनी दिला आहे. विचार, उच्चार, आचार, संघर्ष आणि सिद्धांत या पंचसूत्रीचा वापर करून महाराष्ट्रात अंधश्रद्धा निर्मूलन चळवळ राबवली गेली. दाभोलकर म्हणतात, 'विज्ञाननिष्ठ बनणे हे आपलं घटनादत्त कर्तव्य आहे.'

१९५३ साली लोकसभेत भारताचे विज्ञान विषयक धोरण मांडतांना भारताचे पहिले पंतप्रधान पंडित जवाहरलाल नेहरू म्हणाले होते "Scientific temperament is process of thinking, method of action, search of truth, way of life, spirit of a free man " म्हणजे वैज्ञानिक दृष्टिकोन हा विचार करण्याचा मार्ग आहे, तो कृती करण्याचाही मार्ग आहे, सत्यान्वेषणाची प्रक्रिया आहे, ती जीवनधारणा आहे. मानवाला सर्वात मौल्यवान असलेल्या स्वातंत्र्याचं वैज्ञानिक दृष्टिकोन हे आत्मतत्त्व आहे.

१९७६ ला घटनेमध्ये वाढ करून तिच्यामध्ये नागरिकांच्या कर्तव्यांचा समावेश करण्यात आला. त्यातलं एक महत्त्वाचं कर्तव्य वैज्ञानिक दृष्टिकोनाचा विचार, प्रसार आणि अंगीकार करणे हे आहे.

१९८७ साली देशाचं नवं शैक्षणिक धोरण आलं. या शैक्षणिक धोरणामध्ये 'वैज्ञानिक मनोभावाची निर्मिती' या महत्वाच्या गाभा घटकाचा समावेश केलेला आहे.

या वरील बाबींचा दाभोलकर आपल्या लेखनात आणि भाषणात नेहमी उल्लेख करीत. वैज्ञानिक दृष्टिकोनाचा प्रचार आणि प्रसार हे त्यांचं केवळ घटनादत्त कर्तव्य नसून जीवनध्येय बनलं होतं.

त्यांचे सर्व साहित्य अंधश्रद्धा निर्मूलन या एका विषयाला केंद्रस्थानी ठेवून लिहीलेले असले तरीही प्रत्येक पुस्तकामध्ये निश्चित वेगळेपण आहे.

दाभोलकरांचे प्रकाशित झालेले साहित्य खाली दिले आहे.

1. अंधश्रद्धा प्रश्नचिन्ह आणि पूर्णविराम
2. प्रश्न मनाचे
3. लढे अंधश्रद्धेचे
4. अंधश्रद्धा विनाशाय
5. ऐसे कैसे झाले भोंदू
6. श्रद्धा-अंधश्रद्धा
7. विज्ञान, विवेक आणि विद्यार्थी
8. ठरलं डोळस व्हायचंच
9. भ्रम आणि निरास
10. विवेकाची पताका घेऊ खांद्यावरी
11. विवेकाचा आवाज
12. समता- संगर
13. अंधविश्वास निर्मूलन आचार
14. अंधविश्वास निर्मूलन सिद्धांत
15. विचार तर कराल
16. तिमिरातुनी तेजाकडे
17. मती भानामती

'भ्रम आणि निरास' या पहिल्या पुस्तकात अंधश्रद्धांच्या सर्व प्रकारांची संक्षिप्त माहिती आहे. 'अंधश्रद्धा प्रश्नचिन्ह आणि पूर्णविराम ' या दुसÚ;k पुस्तकात सर्वत्र सतत विचारले जाणारे प्रश्न व त्यांची उत्तरे आहेत. 'अंधश्रद्धा विनाशाय' या तिसÚ;k पुस्तकात अंधश्रद्धेविरुद्धचे लढलेले स्थानिक संघर्ष आहेत. 'विचार तर कराल? ' या चौथ्या पुस्तकात अंधश्रद्धा बाबत आजूबाजूच्या जीवनात दैनंदिन घडणाÚ;k घटनांच्यावर वैचारिक प्रकाशझोत टाकलेला आहे. 'श्रद्धा - अंधश्रद्धा' या पुस्तकात अंधश्रद्धा निर्मूलन विषयाशी संबंधित बाबींचे सखोल पण संभाषणाच्या अंगाने केलेले विवेचन आहे.' लढे अंधश्रद्धेचे' यामध्ये दाभोलकर व त्यांनी स्थापन केलेल्या महाराष्ट्र अंधश्रद्धा निर्मूलन समितीने प्रत्यक्ष जे महाराष्ट्रव्यापी लढे दिलेत त्याचे चित्रण आले आहे. 'प्रश्न मनाचे' या पुस्तकात मनाचे आरोग्य आणि आजार यांची उकल करणारे अतिशय अभ्यासपूर्ण लिखाण केलेले आहे. त्यांचे चिरंजीव डॉ. हमीद दाभोलकर याचे सहलेखक आहेत. ' विज्ञान, विवेक आणि विद्यार्थी ' यामध्ये वैज्ञानिक दृष्टिकोनाची वैशिष्ट्ये प्रतिपादन केली आहेत. ' ठरलं डोळस व्हायचंच ' हे पुस्तक त्यांच्या युवा सकाळ मध्ये दर आठवड्याला प्रकाशित झालेल्या लेखांचा संग्रह आहे. मुलांना पडणाÚ;k अनेक प्रश्नांची उत्तरे यात दिलेली आहेत. ' विवेकाची पताका घेऊ खांद्यावरी' यात चळवळीतील कार्यकर्त्यांना मार्गदर्शक ठरतील असे अनेक लेख आहेत. ' विवेकाचा आवाज ' हा अंधश्रद्धा निर्मूलनावरील त्यांच्या दहा भाषणांचा संग्रह आहे. गिरीश लाड यांनी दाभोलकरांच्या समोर भाषणांची ऑडिओ सीडी बनवावी अशी कल्पना मांडली त्यानुसार पुण्यातील रेकॉर्डिंग स्टुडिओ मध्ये सलग १० दिवस रेकॉर्डिंग करून घेतले व सीडी चे प्रकाशन झाले. दाभोलकरांच्या हत्येनंतर या भाषणांचे साधना प्रकाशनाने प्रकाशित केलेले पुस्तक म्हणजे 'विवेकाचा आवाज '.

‘समता- संगर ' हा साधना साप्ताहिकातील निवडक संपादकीय लेखांचा संग्रह आहे.' ऐसे कैसे झाले भोंदू' हे पुस्तक तर बुवाबाजीचा समग्र पंचनामाच आहे. या देशात अनेक राजकीय नेते हे बुवाबाबांचे भक्त असतात. राजकीय वरदहस्तामुळे हे बुवाबाबा प्रचंड पावरफूल होतात. त्यांची

दांभिकता, ढोंग जर कोणी उघड करत असेल तर धमक्या, मारहाण, अगदी हत्या करण्यापर्यंत त्यांची मजल जाते. दाभोलकरांनी अगदी निर्भीडपणे या पुस्तकातून अनेक राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय पातळीवर ख्यातनाम असणाऱ्या बुवा -बाबांची भांडाफोड केली आहे. या बाबांचे मठ म्हणजे शोषणाची केंद्र असतात. आर्थिक, बौद्धिक, भावनिक, लैंगिक पातळीवरचे शोषण येथे होत असते. समाजाच्या अंधश्रद्धेच्या फायदा घेत बाबा स्वतःला अवतार, तारणहार घोषित करतात. अज्ञानी भाबडा समाज मग बाबासाठी काहीही करायला, त्याला काहीही द्यायला तयार होतो. अनेक बाबा विकृतीने पछाडलेले आहेत. अनेक स्त्रिया, मुलींचे व काही ठिकाणी मुलांचेही लैंगिक शोषण तेथे सर्रासपणे होते. अमाप पैसा, डोळे दिपवून टाकेल असा झगमगाट, आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर, प्रभावी जाहिरातबाजी याला बळी पडून उच्चशिक्षित वर्गही या बुवांच्या आहारी जातो. स्थानिक बुवांपासून ते शंकराचार्य, सत्यसाईबाबा, चंद्रास्वामी, निर्मला माता असे आंतरराष्ट्रीय स्तरावर ज्यांचे भक्तगण आहेत असल्या बुवा- माता पर्यंत दाभोलकरांनी निर्भीडपणे भांडाफोड केलेली आहे.

भूत-प्रेत, भानामती, प्लॅन्चेट, कुंडलिनी, फलज्योतिष, नवस, नाडी भविष्य, पशुबळी, समाजविघातक रूढी-परंपरा, चमत्कार अशा कितीतरी विषयांवर लेखन करून दाभोलकरांनी समाजाला जागृत करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

दाभोलकरांच्या साहित्यात अंधश्रद्धा निर्मूलन या विषया सोबतच विज्ञाननिष्ठ दृष्टीकोन म्हणजे काय? तो कसा रुजवावा? त्याद्वारे आपण शोषणाला कसा आळा घालू शकतो? याची मांडणी केली आहे. मानवी समाज जीवन अधिक उन्नत करण्यासाठी विज्ञाननिष्ठेसोबतच विवेकवादाचा ते पुरस्कार करतात.

दाभोलकर म्हणतात, महाराष्ट्र अंनिस पुढील चतु:सुत्री नुसार कार्य करते.

१) शोषण करणाŮ;k , फसवणूक करणाŮ;k] दिशाभूल करणाŮ;k अंधश्रद्धांना विरोध करणे.

२) वैज्ञानिक दृष्टिकोनाचा विचार, प्रसार आणि अंगीकार करणे.

३) धर्माची कृतिशील, विधायक आणि कठोर चिकित्सा करणे

४) व्यापक परिवर्तनाच्या चळवळीशी स्वतःला जोडून घेणे.

त्यांच्या साहित्य लेखनात ही चतु:सुत्री प्रभावीपणे अभिव्यक्त झाली आहे.

दाभोलकरांचे साहित्य जिज्ञासुंची जिज्ञासापूर्ती करणारे आहे. चळवळीतील कार्यकर्त्याला अनेक प्रश्न पडत असतात तसेच समाजातील अनेक लोक खोचकपणे काही प्रश्न उपस्थित करतात याची उत्तरे अंधश्रद्धेविरुद्ध लढा देणाऱ्या या सैनिकाला मिळायला हवी याचीही पूर्ती दाभोलकरांच्या साहित्यात केलेली आहे. मानसिक आरोग्य या जागतिक पातळीवर दखल घेतल्या गेलेल्या महत्वपूर्ण विषयावर त्यांनी सर्वंकष लिखाण केले आहे.

अंधश्रद्धा निर्माण होण्याची कारणे कोणती? व उपाय काय? याविषयी अतिशय अभ्यासपूर्ण मांडणी दाभोलकरांनी केलेली आहे. त्यांच्या मते २१ व्या शतकात जागतिकीकरणाच्या काळात देखील अंधश्रद्धा कायम राहण्याची खालील कारणे आहेत. १) अगतिकता २) अस्थिरता ३) अपराधी भावना ४) अदृष्टाची भीती ५) अतृप्त कामनांची पूर्ती ६) शारीरिक आरोग्य विषयक सुविधांचा अभाव व खर्चिकपण ७) मानसिक आजार ८) वैफल्यग्रस्त स्त्रिया ९) आधुनिक भुलभुलैया १०) शिक्षणात चिकित्सेचा अभाव ११) सांस्कृतिक दृष्ट्या व्यक्त होण्याची गरज १२) पैसा, सत्ता, प्रसारमाध्यमे,गुंड यांची दहशत १३) व्यवसायिक यंत्रणा १४) विज्ञानाच्या भाषेत मांडणी करून ह्या अंधश्रद्धा नाहीतच असे भासविणारी चालाखी १५) अध्यात्म व विज्ञान यांची सांगड घालून केलेला प्रचार १६) धार्मिक भाषा.

या सर्व माध्यमातून कशाप्रकारे अंधश्रद्धेच्या फैलाव होतो याचे सविस्तर विवेचन त्यांच्या लिखाणात आलेले आहे.

दाभोलकरांची अंधश्रद्धा निर्मूलनाची चळवळ ही जरी अंधश्रद्धा निर्मूलनापासून सुरू झाली, तरी अंधश्रद्धा निर्मूलन ते शास्त्रीय विचार पद्धती, शास्त्रीय विचार पद्धती ते वैज्ञानिक दृष्टिकोन,

वैज्ञानिक दृष्टिकोन ते धर्मचिकित्सा, धर्माची चिकित्सा ते धर्मनिरपेक्षता आणि धर्मनिरपेक्षता ते विवेकवाद आणि मानवतावाद या मार्गाने ही चळवळ पुढे जाण्याचा प्रयत्न करते. दाभोलकरांच्या लिखाणातही याचे प्रतिबिंब उमटलेले दिसते. अंधश्रद्धा निर्मूलन, शास्त्रीय विचार पद्धती , वैज्ञानिक दृष्टिकोन, धर्मचिकित्सा , धर्मनिरपेक्षता , विवेकवाद आणि मानवतावाद याची अतिशय सखोल आणि अभ्यासपूर्ण मांडणी दाभोळकरांच्या साहित्यात आढळते.

अंधश्रद्धा निर्मूलन उपाय योजना :-

अंधश्रद्धा निर्मूलन व्हावे यासाठी लोकांनी तर्कशुद्ध विचार करणे अत्यंत आवश्यक आहे.

अंधश्रद्धेमुळे फसवणूक, शोषण झालेल्याला न्याय मिळावा व शोषण करणाऱ्याला जरब बसावी यासाठी कायदा करणे गरजेचे आहे.

अंधश्रद्धेच्या विरोधात सतत थेट प्रभावी प्रबोधन घरात, शाळेत, समाजात सर्वत्र करावयास हवे. वैचारिक प्रबोधन आणि सोबतच निर्भय आचारही महत्वाचा आहे.

शिक्षक जर अवैज्ञानिक असतील तर त्यांच्या द्वारे विद्यार्थ्यांमध्ये हेच संस्कार होण्याची शक्यता असते. त्यामुळे प्रथम शिक्षकांमध्ये विज्ञाननिष्ठ दृष्टिकोन निर्माण करणे आवश्यक आहे.

कुटुंब व्यवस्थेचे लोकशाहीकरण झाले पाहिजे अन्यथा वडीलधाÚ;kचा आदर म्हणून त्यांच्यामध्ये असलेल्या अंधश्रद्धा, अनिष्ट रूढी परंपरा पुढील पिढीत संक्रमित होत राहतील.

धर्मचिकित्सा हा यातील एक महत्त्वाचा घटक आहे. धर्म कोणताही असो तो मानणाÚ;kनी डोळसपणे धर्मचिकित्सा केल्याशिवाय अंधश्रद्धांचे निर्मूलन होणे अशक्य.

प्रेरणा :- डॉ. नरेंद्र दाभोलकर यांच्या iRuh डॉ. शैला दाभोलकर यांनी त्यांच्या विषयी सांगितले आहे की लग्न ठरते वेळीच नरेंद्र यांनी मी समाजसेवा करू इच्छितो पैसा कमविणार नाही. घर

चालविण्यासाठी तुलाच कमवावे लागेल. तुला या अटी मान्य असतील तर लग्न कर नाहीतर करू नकोस असे स्पष्ट केले होते. यावरून समाज सुधारणांसाठी आपले जीवन समर्पित करायचे हे स्वयंप्रेरणेने त्यांनी ठरवलेले जीवितकार्य होते.

आपल्या देशाला चार्वाक, गौतम बुद्धा पासून तर संत तुकाराम, महात्मा फुले, लोकहितवादी, डॉ. आंबेडकर, वीर सावरकर, तुकडोजी महाराज, गाडगेबाबा, प्रबोधनकार ठाकरे अशी जी विवेकनिष्ठ समाज सुधारकांची परंपरा लाभली आहे या विषयीं अतिशय आदराने दाभोलकर बोलतात, लिहितात. ही परंपरा त्यांना प्रेरणादायी वाटत होती.

दाभोलकरांच्या लिखाणात विज्ञाननिष्ठा रुजवण्यासाठी प्रथम चळवळ उभारणारे जगप्रसिद्ध लेखक अब्राहम कोवूर यांचा व Begone Bodmen या त्यांच्या पुस्तकाचा उल्लेख आला आहे. अब्राहम कोवूर यांचे कार्य त्यांना प्रेरक ठरले.

निखिल वागळे यांनी 'ग्रेट भेट ' या कार्यक्रमात दाभोलकरांची मुलाखत घेतली होती त्यामध्ये आपल्या कार्याच्या प्रेरणे विषयी सांगतांना दाभोलकर म्हणाले, १९७० साली ते MBBS झाले. १९८२ पर्यंत त्यांनी पRUhसह हॉस्पिटल चालविले. या दरम्यानही सामाजिक चळवळीत त्यांचा सहभाग होता. 'समाजवादी युवक दल ' या संघटनेच्या द्वारे बाबा आढाव यांच्या सोबत त्यांनी 'एक गाव एक पाणवठा' चळवळीत काम केले होते.

१९८४ साली केरळ 'नॅशनॅलिस्ट असोसिएशन' चे बी प्रेमानंद हे विज्ञान यात्रा निमित्त महाराष्ट्रात आले. महाराष्ट्रात पहिल्यांदाच बुवा-बाबा ज्याला चमत्कार म्हणतात ते प्रयोग बी. प्रेमानंद यांनी लोकांसमोर सादर करून बुवा कशी हातचलाखी करून फसवणूक करतो हे सिद्ध केले. या कार्यक्रमामुळे अंधश्रद्धा या विषयाकडे दाभोलकरांचे लक्ष केंद्रित झाले. लोकांमध्ये किती मोठ्या प्रमाणात अंधश्रद्धा आहे आणि अंधश्रद्धा निर्मूलन हे किती अत्यावश्यक कार्य आहे याची जाणीव झाल्यामुळे दाभोलकरांनी वैद्यकीय व्यवसाय सोडून पूर्णतः अंधश्रद्धा निर्मूलन चळवळीस वाहून

घेतले. 'अखिल भारतीय अंधश्रद्धा निर्मूलन समिती' मध्ये काही काळ त्यांनी काम केले नंतर 'महाराष्ट्र अंधश्रद्धा निर्मूलन समिती' ची स्थापना करून स्वतंत्र कार्याला प्रारंभ केला.बी प्रेमानंद व त्यांचे प्रेरणास्थान अब्राहम कोवूर यांचे साहित्य दाभोलकरांना प्रेरक ठरले. त्याचबरोबर महाराष्ट्राला समाज प्रबोधनाची मोठी परंपरा आहे. त्यांच्या कार्याचा व साहित्याचाही प्रभाव दाभोलकरांवर आहे. आपल्या कार्यामागील प्रेरणे बद्दल बोलताना दाभोलकर म्हणतात, " १८८३ साली लोकहितवादी जन्माला आले व १९७३ साली प्रबोधनकार ठाकरे वारले. अशी महाराष्ट्राला १५० वर्षांची प्रबोधनाची परंपरा आहे. अंधश्रद्धा निर्मूलनाचे काम करण्यासाठी बी. प्रेमानंद आणि अब्राहम कोवूरांच्या पुढे जाणारा आणि महाराष्ट्रातील समाजसुधारकांच्या मागे जाणारा मार्ग आम्ही स्वीकारला. "

झपाटल्यासारख दाभोलकरांनी हे काम केलं. आज 'महाराष्ट्र अंधश्रद्धा निर्मूलन समिती' च्या जवळ जवळ दोनशे शाखा आहेत. महाराष्ट्रातील सर्व जिल्ह्यात चळवळ पोहोचली आहे. यासाठी कुठल्याही प्रकारे शासनाकडून आर्थिक मदत किंवा देशी-विदेशी फंडिंग त्यांनी घेतलेले नाही. ही पूर्णत: जनचळवळ आहे. त्यासाठी दाभोलकरांनी १९८६ ला 'सामाजिक कृतज्ञता निधी ' ची स्थापना केली. नाटकाचे प्रयोग करून २५ लाखाचा निधी जमविला. त्यांनी केलेल्या आवाहनाला प्रतिसाद देत ४८ हजार मुलांनी १ दिवस उपवास करून प्रत्येकी ५ रुपये आणून दिले. या माध्यमातून २ लाखाचा निधी जमा झाला. दाभोलकरांच्या प्रामाणिक व पारदर्शी कारभारामुळे संघटनेकडे १ कोटीचा निधी जमा झाला. त्याच्या व्याजावर चळवळीतील ४५ ते ५० पूर्णवेळ कार्यकर्त्यांना दरमहा १२५० रुपये कमाल १० वर्षासाठी देण्याची सुविधा उपलब्ध झाली. नंतर निधीमध्ये वाढ होऊन तो ८ कोटी रुपयांवर पोहोचला.

महाराष्ट्र अंनिस ने आजवर समाजामध्ये विज्ञाननिष्ठ दृष्टीकोन रुजावा यासाठी शिक्षकांची शिबिर घेऊन दहा ते पंधरा हजार शिक्षक तयार केले. २, ३ लाख मुलांना परीक्षेला बसविले. किमान दोन हजार व्याख्याने त्यांच्या चळवळीतील कार्यकर्ते दरवर्षी देतात.

थोडक्यात सर्व विद्यापीठात उदबोधन वर्गाच्या माध्यमातून सर्व शिक्षकांमध्ये विज्ञाननिष्ठ दृष्टीकोन रुजविण्याचा प्रयत्न झाल्यास व दाभोलकरांच्या लेखणाचा अभ्यासक्रमात समावेश केल्यास नवीन पिढी विज्ञाननिष्ठ व विवेकवादी घडविता येईल.

राजकीय नेते, प्रसार माध्यम, चित्रपटसृष्टी यांचा सामान्य जणांवर खूप प्रभाव असतो. यांच्यात परिवर्तन झाल्यास समाज परिवर्तन वेगाने होऊ शकेल. आशिया खंडात ही चळवळ युनिक आहे.

अंधश्रद्धा निर्मूलन करताना रॅशनॅलिस्ट पेक्षा वेगळी भूमिका दाभोळकरांनी घेतली आहे. संत आणि समाजसुधारकांनी देव आणि धर्मांला न नाकारता समाजविन्मुख धर्म समाजसन्मुख केला. त्यांच्या कार्याला समाजसुधारकांची प्रेरणा असल्यामुळेच त्यांनी आपल्या मोहिमेला ' वारसा युवकांचा, विवेकाचा, महाराष्ट्रातील समाजसुधारकांचा' असे घोषवाक्य दिले.

नरेंद्र दाभोलकर यांच्या साहित्याचे स्वरूपः-

१) चळवळीतील अनुभव लेखन

डॉ. नरेंद्र दाभोलकर यांनी इ.स.१९८२ पासून अंधश्रद्धा निर्मूलनाच्या कार्यास प्रारंभ केला. १९८९ मध्ये महाराष्ट्र अंधश्रद्धा निर्मूलन समितीची स्थापना केली. समितीने संपूर्ण महाराष्ट्रभर अंधश्रद्धा निर्मूलनासाठी मोठी चळवळ उभी केली . अनेक भोंदू बुवा - बाबांची भांडाफोड केली. फलज्योतिष, नाडी भविष्य , कर्मकांड , संमोहन, भूत-प्रेत ,भानामती, अंगात येणे ,अनिष्ट रूढी परंपरा, अघोरीप्रथा, नवस ,पशुबळी, जट येणे, देवदासी प्रथा, चमत्कार, समाजाचे शोषण करणाऱ्या इ. अनेक अंधश्रद्धांच्या विरोधात त्यांनी स्वतः चळवळीतील कार्यकर्त्यांसह लढा दिला. या लढ्यातील अनुभव त्यांनी ग्रंथबद्ध केले आहेत. त्यांचे अनुभव समाजाला परिवर्तनासाठी प्रेरित करणारे व कार्यकर्त्याला लढ्यासाठी मार्गदर्शन करणारे आहेत.

‘ लढे अंधश्रद्धेचे‘, ‘ अंधश्रद्धा विनाशाय‘, ‘ऐसे कैसे झाले भोंदू‘ इ. पुस्तकांतून हे अनुभव कथन आलेले आहे. दाभोलकर हे हिंदू धर्म विरोधी आहेत, ते इतर धर्मातील अंधश्रद्धांच्या विरोधात बोलत नाही असा त्यांच्यावर आरोप केल्या जातो. परंतु प्रत्यक्षात जेव्हा आपण त्यांनी दिलेले हे लढे वाचतो तेव्हा मुस्लीम, ख्रिच्चन, जैन , बौद्ध अशा सर्वच धर्मातील अंधश्रद्धांच्या विरोधात दाभोलकरांनी भूमिका घेतलेली दिसून येते. वरील आरोपाला उत्तर देताना दाभोलकर म्हणतात की ," एका वास्तवाची नोंद घ्यावयास हवी . सहिष्णुतेचे कितीही घोष केले जात असले तरी आपल्या समाजात एका जातीने दुसऱ्या जातीतील दोषाबद्दल बोललेले रुचत नाही . मग एका धर्मातील व्यक्तींनी दुस्U;k धर्माचे दोष दाखविणे तर दूरच राहिले. त्यातील कोणत्याही अंधश्रद्धेबाबत - अगदी देवदासीबाबतही मुस्लिम समाजाने चळवळ केलेली हिंदूंनारुचेल काय? ... या देशात ८० % लोक हिंदू आहेत . त्यामुळे स्वाभाविकच किमान ८० टक्के अंधश्रद्धा हिंदूंच्याअसणार आणि कार्यकर्तेही ८० % हिंदूच असणार त्यामुळे स्वाभाविकच चळवळ हिंदू समाजात जास्त दिसणार. " समाजाचे अंधश्रद्धा निर्मूलन होणे चांगले की वाईट ? अंधश्रद्धानिर्मूलन झालेला समाज प्रगतीकडे जाईल का अधोगतीकडे? या प्रश्नांचा विचार केल्यास आरोप करणारी मंडळी ही सनातनी , प्रतिगामी व कांगावखोर आहेत हे लक्षात येईल.

प्रबोधन ,संवाद ,संघटन ,संघर्ष या मार्गाने त्यांनी चळवळ पुढे नेली. कोणतीही तमा न बाळगता गावपातळीपासून ते राष्ट्रीय आंतरराष्ट्रीय पातळीपर्यंतच्या बुवा बाबांच्या विरोधात अतिशय ठामपणे निर्धारपूर्वक निषेध नोंदवला; आंदोलने केलीत; अंधभक्तांकडून होणारे हल्ले , बदनामीचे मजकूर , धमक्यांची पत्रे , हेतुपुरस्सर उठवलेले गैरसमज , कोर्टकचेरी हे सारे सोसले. त्यांच्या या प्रत्यक्षानुभवामुळेच हा निर्धार ,निर्भयता ,जिद्द ,चिकाटी ,चिकित्सक दृष्टी, शोषितांविषयीची कणव हे त्यांच्या साहित्यात प्रतिबिंबित झाले आहे. चळवळीची गरज म्हणून हे साहित्य निर्माण झाले . चळवळीपासून दाभोलकरांचे साहित्य वेगळे काढता येत नाही.

चिंतन, मनन , अनुभव ,अभ्यास , चिकित्सा , चर्चा यातून निष्कर्ष काढणे , उपाययोजना शोधणे व त्याची अंमलबजावणी करणे असे त्यांच्या कार्याचे स्वरूप आहे आणि या अंमलबजावणीतील अनुभव , अडथळे व परिणाम शब्दबद्ध करण्याचे काम त्यांच्या साहित्याने केले आहे.

अंधश्रद्धा निर्मूलनाची व वैज्ञानिक दृष्टिकोन निर्मितीची गरज का आहे ? कारण अंधश्रद्ध समाज कधीही आधुनिक बनू शकत नाही . ना तो कधी मानवतावादी बनतो . धर्मांधता आणि अंधश्रद्धा यांच्यात स्वातंत्र्य , समता व सामाजिक न्याय या सर्व मूल्यांचा अंत करण्याची शक्ती असते. अंधश्रद्धाळू व्यक्ती आपले कर्तृत्व आणि आत्मविश्वास दोन्ही गमावून बसते.

२ तर्कशुद्ध व चिकित्सक मांडणी:-

तर्कशुद्ध व चिकित्सक मांडणी हे दाभोलकरांच्या एकूण साहित्यकृतींचे व्यवच्छेदक लक्षण आहे.

‘श्रद्धा‘ आणि ‘विज्ञाननिष्ठ दृष्टिकोन‘ याच्या दाभोलकरांनी केलेल्या व्याख्या याचे उत्तम उदाहरण आहे. ते म्हणतात, ‘श्रद्धा म्हणजे भावनेचे विचारांमध्ये विकसित झालेलं सत्याधिष्ठित कृतिशील मूल्यात्मक रूप.’ ‘ज्या श्रद्धेला सत्याच्या आधारे प्रश्न विचारलेला चालत नाही ती श्रद्धाही अंधश्रद्धाच असते.’

विज्ञाननिष्ठ दृष्टिकोन म्हणजे काय हे स्पष्ट करतांना दाभोलकर म्हणतात की ”विज्ञाननिष्ठ दृष्टिकोन म्हणजेच जेवढा पुरावा तेवढा विश्वास. आता हा पुरावा तपासायचा कसा? वैज्ञानिक विचार पद्धतीचे चार भाग आहेत एक म्हणजे निरीक्षण, दुसरं म्हणजे तर्क, तिसरं म्हणजे अनुमान, चौथं म्हणजे प्रचिती. प्रचिती मध्ये प्रत्यक्ष प्रचिती, वारंवार प्रचिती आणि सार्वत्रिक प्रचिती. त्याच्या नंतर प्रयोग या आधारे जे सिद्ध होतं त्याला विज्ञाननिष्ठ दृष्टिकोन असं म्हणतात."

चिकित्सा हा मानवी विकासाचा मूलाधार आहे . पण लोकं चिकित्साच करत नाहीत. याचाही दाभोलकरांनी सखोल विचार केला ते म्हणतात की "चिकित्सेच्या अडचणींची तीन कारणं आहे एक शब्दप्रामाण्य, दोन ग्रंथप्रामाण्य आणि तीन व्यक्ती स्वतः श्रद्धेची चिकित्सा करत नाही आणि इतरांनी श्रद्धेची चिकित्सा केलेली तिला चालत नाही."

दाभोलकरांच्या साहित्यात तर्कशुद्ध व चिकित्सक मांडणी कशी असते या संदर्भातील पुढील उदाहरण पहाण्यासारखे आहे. विज्ञाननिष्ठ दृष्टीकोनाने विचार करीत असताना प्रश्नाचा विचार सर्वबाजूंनी कसा करावा हे यामध्ये उद्धृत केले आहे. १९९३ साली महाराष्ट्रामध्ये कोरडा दुष्काळ पडला होता. जुलै महिन्यापर्यंत पाऊस आला नाही.त्यामुळे राज्यपालांनी असं आवाहन केलं की लोकांनी आता पावसासाठी आपापल्या देवाची प्रार्थना भाकावी . कारण महाराष्ट्रामध्ये अवर्षण पडलेलं आहे. दाभोलकरांनी समितीतर्फे एक पत्रक काढले राज्यपालांनी असं आवाहन करणं ‘हा महाराष्ट्रातील समाजसुधारकांच्या कार्याचा अपमान आहे.‘ ते म्हणतात आता देव मानणं आणि त्याला प्रार्थना म्हणणं हा प्रत्येकाचा अधिकार आम्ही मानतोच परंतु या ठिकाणी प्रार्थना करणं का योग्य नव्हतं याचे विश्लेषण करताना दाभोलकर म्हणतात “महाराष्ट्रामध्ये पिण्याच्या पाण्याची तीव्र टंचाई होती याचं कारण काय? याचं कारण असं नाही की महाराष्ट्रामध्ये आदल्या वर्षी पाऊसच पडला नव्हता. महाराष्ट्र मध्ये सरासरी पाऊस हजार ते बाराशे मिलिमीटर पडतो काही डोंगराळ भागात तो दोन ते अडीच हजार मिलिमीटर पडतो आणि काही भागांमध्ये तो साडेचारशे ते सातशे मिलिमीटर एवढा पडतो. महाराष्ट्रामधल्या तीनशे तालुक्यांपैकी साधारणपणे पर्जन्यछायेच्या प्रदेशामधल्या शंभर तालुक्यांमध्ये पावसाची सरासरी पाचशे ते सातशे मिलिमीटर एवढी असते. गेल्या शंभर वर्षांची महाराष्ट्रातली सर्व ठिकाणांची पावसाची सरासरी उपलब्ध आहे आणि यापेक्षा कधीच कोणत्याच ठिकाणी पाऊस कमी पडल्याची नोंद नाही. १०० वर्षां मधला एखाद-दुसरा अपवाद असेल तो भाग

वेगळा. याचा अर्थ असा की महाराष्ट्रातल्या सर्वच भागांमध्ये ५०० ते ७०० मि.मी. पाऊस किमान आणि अनेक भागांमध्ये त्याच्यापेक्षा जास्त पाऊस सतत पडतो .परंतु ज्या भागांमध्ये पाऊस जास्त पडतो त्याही भागात आणि ज्या भागांमध्ये पाऊस कमी पडतो त्याही भागात फार मोठ्या प्रमाणात उन्हाळ्यात आज पिण्याच्या पाण्याची टंचाई जाणवते. पिकासाठी पाणी नसणं हा तर पुढचा भाग झाला हे का घडतं?

आता जगभर हे सिद्ध झालेलं आहे की साडेचारशे ते पाचशे मि.मी. एवढा पाऊस जर नीटपणे अडवला जिरवला आणि योग्य त्या पद्धतीने वापरला तर वर्षभर प्यायला हुकमी पाणी आणि त्या बरोबरच एका पिकाला हुकमी पाणी देता येणे सहज शक्य आहे. महाराष्ट्रामध्ये विजय बोराडे यांनी औरंगाबाद जवळ हे आडगावला सिद्ध केलेलं आहे, राळेगणसिद्धीला अण्णा हजारेंनी सिद्ध केलेलं आहे.

ज्या इस्रायल मध्ये अवघे १२७ ते १५३ मि.मी. पाऊस पडतो तो सगळ्या जगाला भाजीपाला पाठवतो. याचाच अर्थ असा की अतिशय कमी पावसामध्ये देखील परिणामकारक नियोजन करून दुष्काळावर सहजपणे मात करता येते. महाराष्ट्रा मध्ये तर याच्या पेक्षा कितीतरी अधिक पाऊस सगळीकडे पडतो आणि तरी देखील जर पाण्याची टंचाई महाराष्ट्रात वाढत जाणारी असेल, तर याचा अर्थ महाराष्ट्रा मधल्या पाण्याचा प्रश्न हा सुलतानी आहे अस्मानी नाही. सुलतानी म्हणजे इथल्या राज्यकर्त्यांच्या नादानपणातून निर्माण झालेला. अस्मानी म्हणजे निसर्गाच्या अवकृपेमुळे आपल्या हाताबाहेर गेलेला. जर हा प्रश्न इथल्या राज्यकर्त्यांच्या नाकर्तेपणामुळे मधून निर्माण झालेला असेल तर मग त्यासाठी परमेश्वराची प्रार्थना भाकणं याचा अर्थ स्वतः अभ्यास न करता परमेश्वरा परीक्षेमध्ये पास कर म्हणून त्याची आळवणी करण्यासारखं आहे."

३ शंका निरसन

‘अंधश्रद्धा प्रश्नचिन्ह आणि पूर्णविराम‘ या पुस्तकांमध्ये दाभोलकरांनी जिज्ञासू व्यक्तींना , सामान्य व्यक्तींना व कार्यकर्त्यांना पडणाऱ्या असंख्य प्रश्नांची उत्तरे देण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. बुवाबाजी , संमोहन , भुताने झपाटणे व देवी अंगात येणे , आत्मा , पुनर्जन्म , प्लँचेट, भानामती , फलज्योतिष , परामानसशास्त्र इत्यादी अनेक विषयांवरील प्रश्न याच्यात हाताळलेले आहेत.

‘ठरलं डोळस व्हायचंच! ‘ या पुस्तकात परिस्थितीला आणि नियतीला आव्हान देत आयुष्यात पुढे जायचे असेल यशस्वी व्हायचे असेल तर आपण परिस्थितीला नियतीला प्रतिप्रश्न विचारला पाहिजे आपण विचारच करत नाही त्यामुळे आपण पराभूत होतो , चक्रव्यूहात अडकून आपली दमछाक होते. हे नेमके काय आहे आणि कसे करावे हे हसत-खेळत सांगितले आहे. इतर ग्रंथातून सुद्धा वेळोवेळी प्रत्येक गोष्टीमागील कारणमीमांसा देऊन शंकानिरसन केलेले आहे.

उदा. - फलज्योतिष हे शास्त्र कसे नाही हे समजावून सांगताना दाभोलकरांनी फलज्योतिष नवग्रहांच्या आधारे दिले जाते त्यांची नेमकी वस्तुस्थिती काय ते सांगितले आहे. नवग्रहांमध्ये चंद्राचा पण समावेश केलेला आहे परंतु चंद्र हा ग्रह नसून उपग्रह आहे . उपग्रह असूनही जर त्याला कुंडलीत स्थान दिले असेल तर आपल्या सूर्यकुलात छोटे मोठे असे पंचेचाळीस उपग्रह आहेत. त्यापैकी अनेक चंद्रा पेक्षा अडीचपट मोठे आहेत मग त्यांना कुंडलीत का बरं स्थान नसावं?

दुसरी बाब म्हणजे या नवग्रहांमध्ये धरलेला सुर्य हा ग्रह नसून तारा आहे आणि राहू आणि केतु हे ग्रह समजले जातात ते मुळात अस्तित्वातच नाही. म्हणजे ९ पैकी ४ बाबी मुळातच अस्तित्वात नाही जवळपास ४४ % बाबी तर पायामध्ये चुकल्या आहेत तर उत्तर बरोबर कसे येणार? शिवाय आपल्यावर सर्वाधिक प्रभाव टाकणारा ग्रह म्हणजे पृथ्वी या नवग्रहांमध्ये नाही. तो नसण्याचे कारण फलज्योतिषतज्ज्ञ सांगतात की पृथ्वी सूर्यकुलाच्या मध्यभागी

असल्यामुळे तिचा समावेश केलेला नाही. परंतु हे असत्य आहे . पृथ्वी ही मध्यभागी नाही हे खगोलशास्त्राने सिद्ध केले आहे. पुढे विवेचन करताना दाभोलकर म्हणतात, "याहीपेक्षा अधिक महत्त्वाचा भाग असा की ज्या वेळेला माणसानं फलज्योतिष हे शोधून काढलं त्यावेळी त्यानं आकाशस्थ ग्रहांचे आकाशातील पोकळीचे १२ भाग केले आणि या १२ भागांना विशिष्ट गुणधर्म जोडले आकाशातल्या पोकळीचे हे बारा भाग करायचे, ते कायमस्वरूपी मानायचे आणि त्याला विशिष्ट गुणधर्म द्यायचे हा एक प्रचंड विनोद आहे. आपली पृथ्वी ही दिवसाला ५४ हजार मैल एवढ्या वेगाने फिरते . स्वाभाविकपणे ज्या आपल्या बाजूच्या अवकाशातल्या ग्रहगोलांचं आपण निरीक्षण करतो ते आपलं अवकाश हे बदलत असतं. अवकाशातल्या १२ तुकड्याला एक एक विशिष्ट प्रकारचा गुणधर्म आहे ; त्याला कसलाही काडीचाही आधार आतापर्यंत कोणीही दिलेला नाही. त्यामुळे जो विचार केला जातो जी मांडणी केली जाते ती अजिबात शास्त्रीय नाही." असा तर्कशुद्ध युक्तिवाद करून दाभोलकर फलज्योतिष याविषयीचे शंकानिरसन करतात.

शंकानिरसन ही अंधश्रद्धा निर्मूलनाची मूलभूत गरज आहे.

४ शास्त्रीय बाबी समजावून देणे :- दाभोलकरांनी अतिशय शास्त्रशुद्ध रित्या अंधश्रद्धा निर्मूलनाची मांडणी केलेली आहे. परंतु केवळ अंधश्रद्धा निर्मूलन करणे हे एवढे मर्यादित त्यांचे ध्येय नसून त्यापुढे जाऊन त्यांना समाजात विज्ञाननिष्ठ दृष्टिकोन , विवेकवाद आणि मानवतावाद रुजवायचा आहे. शास्त्रीय विचार पद्धती आणि विज्ञाननिष्ठ दृष्टीकोन यांच्यामधील फरक विशद करताना दाभोलकर म्हणतात इंग्रजीमध्ये शास्त्रीय विचार पद्धतीच्या पायऱ्या - ऑाब्झर्व्ह, अरेंज , क्वेश्चन , सिंथेसाइज, जनरलाइज, मेक हायपोथेसिस , व्हेरिफाय , कन्क्लूड आणि इंडक्शन किंवा डिडक्शन अशा दिल्या जातात. शास्त्रीय विचार पद्धतीला मूल्यांची जोड दिली की विज्ञाननिष्ठ दृष्टिकोन तयार होतो ही मूल्ये आहेत स्वायत्तता ,

सम्यकता, निर्भयता , नम्रता आणि शोधकता. दाभोलकरांच्या साहित्यात कशाप्रकारे अनेक शास्त्रीय बाबींची सविस्तर मांडणी केलेली आहे हे पुढील उदाहरणावरून लक्षात येईल.

पृथ्वीची निर्मिती कशी झाली हे सांगत असताना दाभोलकर केवळ ती ४६० कोटी वर्षांपूर्वी झाली एवढेच सांगून थांबत नाहीत तर हे ४६० कोटी वय कसे काढले याचेही स्पष्टीकरण देतात. “ युरेनियम या मूलद्रव्याचे नाव सर्वांना माहीत आहे युरेनियमच्या अणूमधून वेगवेगळे किरण बाहेर पडतात मग त्या अणूचे रूपांतर रेडियममध्ये होते. त्यातून पुन्हा किरण बाहेर पडून त्याचे पुन्हा वेगळ्या धातूत रूपांतर होते. अशी स्थित्यंतरे घडत घडत शेवटी एक स्थिर धातू उरतो, तो म्हणजे रेडियमजन्य शिसे. युरेनियम ते शिसे हे स्थित्यंतर आपोआप, अखंड व अत्यंत नियमित घडते. १००० ग्रॅम युरेनियम मधून १ ग्रॅम शिसे तयार होण्यास जवळजवळ ८० लाख वर्षांचा काळ लागतो. युरेनियमच्या साठ्या पैकी पाव हिश्शाचे रूपांतर शिशात व्हायला २०० कोटी वर्षे लागतात. यामुळे कोणत्याही प्राचीन खडकात युरेनियम असल्यास त्यात रेडियमजन्य शिसेही असतेच आणि दोन्हींचे परस्पर प्रमाण शोधून काढले तर त्या खडकाचे वयही कळते. पृथ्वीवरील जुन्यात जुन्या खडकांचा काळ ३०० कोटी वर्षांचा आहे; याचा अर्थ पृथ्वीचा पृष्ठभाग ३०० कोटी वर्षांपूर्वी तयार होऊ लागला. अर्थात पृथ्वीची उत्पत्ती त्यापूर्वीची असणार. पृथ्वीवर अवकाशातून कोसळलेल्या उल्कांचे वय ४६० कोटी वर्षे असल्याचे आढळले आहे, यावरूनही पृथ्वीची उत्पत्ती ४६० कोटी वर्षांपूर्वीची असावी असा अंदाज करता येतो.

५ मनाचे आरोग्य आणि आजार यांची उकल करणारे लेखन :- ‘प्रश्न मनाचे ‘ या पुस्तकामध्ये मनाचे आरोग्य आणि आजार यांची उकल करणारे लेखन डॉ. नरेंद्र दाभोलकर यांनी सहलेखक डॉ. हमीद दाभोलकर यांच्यासह लिहिलेले आहे. मानसिक आरोग्य हा एवढा महत्त्वाचा प्रश्न आहे की " जागतिक आरोग्य संघटनेने मानसिक आरोग्यावर भाष्य करणारा आपला पहिला रिपोर्ट २००१ साली प्रसिद्ध केला .या रिपोर्टचे नावच मुळी

'नो हेल्थ विदाऊट मेंटल हेल्थ ' असे होते. दर पाच माणसांपैकी एका व्यक्तीला आयुष्यात कधी न कधी सौम्य स्वरूपाचा एखादा तरी मानसिक आजार होतो असे या रिपोर्टमध्ये प्रसिद्ध झालेली आकडेवारी सांगते. जगाला त्रास देणाऱ्या आजारांमध्ये डिप्रेशन हा आजार २०२० साली हृदयरोगाचा खालोखाल दुसऱ्या क्रमांकावर असेल असा इशारा खुद्द जागतिक आरोग्य संघटनेने दिला आहे." आपल्याकडे मानसिक आरोग्याकडे फार अनास्थेने बघितल्या जाते किंबहुना मानसोपचार तज्ज्ञाकडे जाणे म्हणजे वेड्यांच्या डॉक्टरकडे जाणे आणि आपण वेडे आहोत असे मान्य करणे समजले जाते. त्यामुळे उपचार करणे टाळले जाते व आजार वाढत जातो. या पुस्तकामध्ये दाभोलकरांनी औदासिन्या पासून ते स्क्रिझोफ्रीनिया पर्यंत आजारांचा विचार केलेला आहे . लहान मुलांचे मानसिक आजार ते वृद्धत्वातील मानसिक आजार, स्त्रियांचे मानसिक आजार , लैंगिक समस्या , मनाचे आजार आणि अंधश्रद्धा, मन आणि स्वभाव अशा विविध विषयांची सखोल माहिती दिलेली आहे. एक मनोविकारतज्ज्ञ आणि एक हाडाचा सामाजिक कार्यकर्ता अशा दोघांनी मिळून केलेली ही उकल समाजाचं मानसिक आरोग्य सुदृढ करेल अशा दर्जाचं हे पुस्तक आहे. एकंदरीत दाभोलकरांसारखा अंधश्रद्धा निर्मूलनाचा एवढा सर्वांगीण, सखोल आणि शास्त्रशुद्ध विचार करणारा व्यक्ती मिळणे दुर्मिळ मनापासून जनसामान्यांच्या विषयी तळमळ असल्याखेरीज हे कार्य संभवत नाही.